

סכין שיש בה פגימות

(יז. - יז):

נועם שלזינגר

חולין פרק א' משנה ב':

"...ובכל שוחטין חוץ ממגל קציר והמגירה והשיניים והצפורן מפני שהן חונקין."

המשנה חוששת מפני כלים שאינם ישרים לגמרי אלא בעלי פגימות, ומשום כך הם יבצעו שחיטה פסולה, הם יחנקו. קשה לומר ש'חונקת' כאן הוא במובן הפשוט (שהסימן נתפס בפגם והבהמה מתה מחוסר אוויר), אבל לא לגמרי ברור מה פירוש המושג. הגמרא, ובעקבותיה רש"י מסבירים זאת דווקא כפעולה של קריעה - הסימן נקרע ולא נחתך. בהמשך ננסה לעמוד על הסבר זה.

הגמרא

הגמרא בדף יז. מספרת על אבוה דשמואל ש'פגם ושרד, פגם ושרד'. ההסבר הפשוט הוא, שאבוה דשמואל רצה לדעת איזה צורת פגימה פוסלת. לכן הוא שלח בכל פעם פגימה אחרת, על מנת לברר מהי הפגימה הבעייתית. כך מסביר רש"י וכן נראה מהתוספתא המובאת לאחר מכן.¹ על שאלתו עונים: "כמגירה שנינו". הפגימה שפוסלת היא בצורה של מסור. וכפי שכותב רש"י: "שפגימותיה מכוונות לעומקן ויש לפגם שני עוקצים".

לאחר מכן הגמרא מביאה תוספתא:

"סכין שיש בה פגימות הרבה תידון כמגירה, ושאיין בה אלא פגימה אחת: אוגרת - פסולה, מסוכסכת - כשרה."

(חולין יז):

כדי להבין את פשט התוספתא יש להתבונן בנוסח המקורי:

"סכין שיש בה פגימות פגימות [הרי זו] (תידון) כמגירה.

אם יש בין פגימה לחברתה כמלא שניים בצוואר שחיטתו כשרה.

איין בה אלא פגימה אחת - אם הייתה מסוכסכת ושוחטת כשרה,

אם חונקת פסולה."

(תוספתא חולין כת"י וינה פרק א' הלכה ז')

סכין שאינה ישרה כלל אלא מלאה בפגימות - אינה כשרה בשום אופן. יש חשש מסכנינים כאלו ולכן אנחנו מתרחקים מהן. מכל מקום, כאשר יש מספיק שטח בסכין שהוא כשר לגמרי לשחיטה ואין בו פגימות (כמלא שניים בצוואר) השחיטה היא כשרה ואני מתייחס רק לשטח הזה.

כאשר יש רק פגימה אחת יש לבדוק בכל מקרה לגופו, האם הפגימה יכולה לשחוט או לא. פגימה קטנה שרק מסוכסכת עם הבשר, אבל בסופו של דבר שוחטת - כשרה. 'מסוכסכת' - 'מסוכסכת הסכין והבשר ... כמו וסכסכתי מצרים במצרים' (רש"י ד"ה "מרוח אחת"). לעומת זאת, פגימה שלא תשחט אלא תחנוק הרי היא פסולה.

בגמרא, המונחים שמכריעים בסכין פגומה הם יותר מוגדרים ויותר מבוררים. כבר בשלב של ציטוט התוספתא הגמרא משתמשת במלים 'מסוכסכת' ו'אוגרת'. במקום לכתוב 'אם הייתה מסוכסכת ושוחטת' הגמרא כותבת רק 'מסוכסכת'. ולאחר מכן - במקום 'אם חונקת פסולה', יש 'אוגרת פסולה'. בניגוד לתוספתא, שם הכללים יותר קשורים לשחיטה הסופית (שוחטת או חונקת) ושם הבדיקה היא מציאותית, כאן הכללים יותר נוגעים לסכין עצמה ולשלב שלפני ההריגה - מסוכסכת או אוגרת. השאלה היא האם הפגם הוא כזה שרק מסתבך עם הבשר או כזה שממש תופס אותו. יש בכך מעבר לגדרים בצורה של הסכין, אע"פ שהדברים עדיין לא מוצגים ממש ככה. כשהגמרא שואלת "היכי דמיא אוגרת" היא כבר מחפשת צורה ברורה של סכין פסולה. ובזה רבי אלעזר קובע:

"אוגרת משתי רוחות, מסוכסכת מרוח אחת."

¹ היה מקום לומר שאבוה דשמואל שאל לגבי מספר הפגימות שפוסלות. לפי זה, התשובה: 'כמגירה שנינו' היא קצת קשה. הרי מהתוספתא בהמשך מוכח שכאשר יש מספר פגימות, הסכין פסולה בכל סוג של פגימה, וא"כ מה מקום לענות כמגירה דווקא? אכן, ייתכן להסביר ש'כמגירה' ששנינו, היא לא המגירה של המשנה אלא של התוספתא, שם כתוב שכשיש הרבה פגימות "תידון כמגירה". (שם כתובה במדוייק המילה "כמגירה"). ע"פ זה, התשובה היא ברורה: כשיש יותר מפגימה אחת הסכין תמיד תהיה פסולה, מכיוון ש"תידון" כמגירה שנינו.

(חולין יז):

בפשטות, כוונת הדברים היא שפגימה שהיא עמוקה משני הכיוונים פסולה, ופגימה שעמוקה רק בצד אחד שלה כשרה. פגימה העמוקה משני הכיוונים היא רצינית והיא תתפוס את הסימן ותקרע אותו (או תחנוק בכך את הבהמה). לעומת זאת, פגימה החדה רק מצד אחד לא תתפוס את הסימן אלא רק תסתכך איתו. כאן חשוב להדגיש שהדברים נכונים דווקא במקרה שהוליך ולא הביא (שהסימן לא נתקע בחוד אלא ירד ממנו לתוך הפגם, שאל"כ, קשה לחלק בין אוגרת למסוכסכת). בשאלת הגמרא על דברי ר"א אנו רואים הבנה שונה של הדברים:

"מאי שנא משתי רוחות..."

ע"פ הגמרא אנחנו סופרים חודים שיכולים לקרוע את הסימן. בשביל זה הגמ' צריכה להניח שהחוד הראשון רק מחליש (את העור והבשר, כדי להגיע לסימן - רש"י), והשני כבר ממש קורע. בנוסף, מניחים שהמסוכסכת קורעת כמו האוגרת - משני הכיוונים, וכדברי רש"י:

"וכל עוקצי הפגם קורעין הן ואין חותכין בין בפוגעו בו ובין כשהוא יורד ממנו... שהרי שנינו... 'תידון כמגירה' ואפילו מסוכסכת קאמר... ומשמע אפילו כל עוקציה לצד אחד... והוליך ולא הביא... אלמא בירידתו נמי קורע".²

(יז: ד"ה "מחליש")

מתוך כך הגמרא גם מוכרחה להגיע לאוקימתא גדולה - שהוליך בלבד וגם שהפגם הוא בראש הסכין. ההבנה שצריך חוד אחד להחליש וחוד אחד לפגום כמעט מבטלת את העניין של הפגם ומביאה את הגמרא לשאלה הקשה: אם כך, אז גם חורפא דסכינא מחליש! ומשם היא מגיעה לאוקימתא הנ"ל.

הסיבה לדוחק הזה היא כנראה הרישא של התוספתא. התוספתא מחלקת בין פגימה מסוכסכת אחת לבין מספר פגימות. צריך להבין מדוע פגימה אחת לא מפריעה לשחיטה ואילו מספר פגימות כן פוסלות. מסיבה זו מבינה הגמרא שיש צורך במספר פגימות כדי לקרוע ממש. חוד אחד רק יחליש ולא יקרע, ורק חוד נוסף יקרע את הסימן,

² רש"י כותב שהגמרא לא חילקה ומכאן משמע שגם כשרק הוליך פסולה. הדיוק שעשינו - לחלק בין הולכה להבאה מתברר בהשוואה למגל קציר, שם באמת יש הסתייגות - בית הלל מכשירים בדרך הליכתה.

וכך מבינים גם ברבי אלעזר - שדיבר על רוח אחת ושתי רוחות. הנקודה הזו בתוספתא מסבירה גם למה להבין שמדובר בקריעת סימנים ולא בחניקה ממש. לא ייתכן לומר שבזמן שפגימה מסוכסכת אחת לא גורמת לחנוק, מספר פגימות כן יצטרפו לחנוק. לעומת זאת, אם מבינים את חניקה בתור קריעה, מובן למה פגימות רבות יגרמו לקריעה, ומכאן כותבת הגמרא ש"מורשא בתרא בזע".

בקריאה של התוספתא, אולי אפשר היה להבין אחרת את החשש של פגימות הרבה. סכין שיש בה פגימות הרבה נידונת אוטומטית כמגירה אף על פי שפגימותיה מסוכסכות ומן הסתם הן לא יפסלו בשחיטה. פגימה מסוכסכת בודדת וכן מספר פגימות לא באמת יפגמו את השחיטה, אבל ברגע שיש מספר פגימות אנחנו חוששים ופוסלים את הסכין כי זו לא סכין שאפשר לשחוט בה, זו סכין שפגומה במהות שלה. זה סוג של גזירה והתרחקות. ייתכן שחששו שמא יוליך וגם יביא, שאז ודאי יש בעיה במסוכסכת, וכבר מצינו חששות דומים.³

בגמרא כאמור מבינים אחרת. התפיסה של "קמא - מחליש, בתרא - בזע" היא כ"כ קיצונית עד שהיא נתפסת גם באוגרת, למרות שהדבר איננו מוכרח. ע"פ דברינו, החידוש של 'מחליש' נובע מההבדל בין פגימה מסוכסכת אחת להרבה כאלה. אבל, אין הכרח לומר שגם באוגרת צריך חוד שיחליש. באוגרת הסימן פוגע בחוד ויש בזה די כדי לקרוע. במסוכסכת הסימן יורד מהחוד לפגם ולכן הוא לא קורע מיד. במקום להשוות בין מסוכסכת אחת לכמה מסוכסכות, ולשאול מאי שנא שתי פגימות מ'פגימה אחת ועוד חורפא דסכינא', הגמרא שואלת מאי שנא אוגרת ממסוכסכת, בהבנה שגם אוגרת צריכה מורשא אחת להחליש.

וזה לשון בעל המעדני יו"ט על הרא"ש:

"ותמיהני דא"כ דהמקשן עיקר קושייתו מדיש בה הרבה פגימות נידון כמגירה ופסולה, א"כ למה ליה למנקט ולהקשות משתי רוחות ארוח אחת דהיינו מאוגרת אמסוכסכת, הרי יכול להקשות במסוכסכת גופה מהא דיש בה הרבה מסוכסכות איש בה מסוכסכת אחת".

³ בדף יח, בית הלל מכשירים שחיטה במגל קציר בדרך הליכתה, ובגמרא: "אף כשהכשירו בית הלל לא הכשירו אלא לטהרה מידי נבילה אבל באכילה אסורה", ומסביר שם רש"י: "גזירה הולכה אטו הובאה". אכן, זוהי דוגמא חד פעמית ויוצאת דופן ואף לא נראה בגמרא שהיא מתקבלת ואדון בכך בהמשך.

(אות א' ד"ה "בירידתו") דברי רבא

אחרי המסקנא לפיה מדובר בראש הסכין ובמקרה שרק הוליך, מובאים דברי רבא:

"...אוגרת לא ישחוט ואם שחט שחיטתו פסולה, מסוכסכת לא ישחוט בה לכתחילה ואם שחט שחיטתו כשרה."

כסתירה בדברי רבא מובאת מימרא שלו ש"מסוכסכת פסולה", ומתריצים – "כאן שהוליך והביא, כאן שהוליך ולא הביא." מובן שיש פה בעיה עם מסקנת הגמרא קודם, כשאין התייחסות לרישא דסכינא. רש"י מסביר את דברי רבא "כדאוקמנא דקיימא ארישא דסכינא וכשהוליך..."⁴, ומכאן שלא היה לגמרא צורך להקשות מלכתחילה על רבא.

הרי"ף וראשוני ספרד

כתב הרי"ף:

"ומסוכסכת דקאמר רבא שחיטתו כשרה כשהוליך ולא הביא, אבל אם הוליך והביא שחיטתו פסולה".

(ה. בדפי הרי"ף)

הרי"ף לא הזכיר את הצורך ברישא דסכינא וראשוני רבים דייקו בדבריו. הרי"ף (על הרי"ף ובחידושו) מבאר את דעת הרי"ף: אוגרת ניכרת משתי הרוחות והפגם מורגש מכל כיוון, ואילו מסוכסכת - 'מרוח אחת', הפגם מורגש רק מרוח אחת ואם אדם יעביר אצבע מכיוון הראש הוא לא ירגיש שום פגם, משום שהפגימה "כפופה הרבה". ממילא אין צורך להעמיד במקרה של רישא דסכינא אלא די שרק יוליך והפגימה כלל לא תורגש. הרי"ף מבין שהתשובה של רישא דסכינא נדחתה כאשר הוצעה האופציה של 'הוליך ולא הביא'. דהיינו: הגמרא שאלה מה ההבדל בין אוגרת למסוכסכת, ועונה שקאי ברישא דסכינא והסכין לא החלישה את הסימן. והיא שבה ושואלת: מ"מ יש הולכה

⁴ ע"פ דברינו למעלה, דברי רבא מתיישבים ואין בהם סתירה. לו נסביר שרבא הבין את ההבדל בין אוגרת למסוכסכת ללא קשר למספר החודים, נבאר שמסוכסכת כשרה בתנאי שרק הוליך, אבל אם גם הביא- הרי היא פסולה, כאמור לעיל. דברי רבא יוכלו להתיישב כך, וכן התירוץ – כאן שהוליך והביא וכו', - **ממש מילה במילה, כפתור ופרח**. ברם, לא נראה לענ"ד שרבא הבין בשונה מהתפיסה של 'מחליש ובזע', ובוודאי וכל שכן שלא נראה שזו הכוונה בתירוץ של הגמרא.

והבאה ויש הרבה החלשה לפני הפגם, ומתרצת שהוליך ולא הביא, ומרגע שהעמדנו כך - שוב אפשר לומר שהפגם נמצא בכל הסכין וכיוון שרק הוליך הרי הפגם לא מורגש כלל.

הרי"ף (ע"פ הרי"ף) קורא בשונה מאוד מרש"י. לפי רש"י בפשט הגמרא אנו מגיעים למסקנה מרחיקת לכת לפיה אין כמעט פער בין אוגרת למסוכסכת. סוף סוף שתיהן קורעות, והמקרה היחיד שבו יוצר הבדל ובו מסוכסכת לא תקרע הוא ברישא דסכינא ולא הביא, שאז אין שום סיכוי שהסימן ייחלש וממילא הוא לא ייקרע. הרי"ף, לעומת זאת, מבדיל עקרונית בין אוגרת למסוכסכת. אוגרת קורעת, מסוכסכת לא (לפחות מצד אחד). בהסבר כזה יש ודאי רווח גדול. אכן, הדברים מסתדרים יפה בפני עצמם, אלא שצריך יהיה להסביר את הרישא של התוספתא, שם אין כל הבדל בפגימות הרבה בין מסוכסכות לאוגרות. הרי"ף יצטרך להסביר מדוע כאן מסוכסכת כן קורעת. הרי"ף מתייחס לבעיה זו ומסביר ממש כפי שהצענו לעיל:

"וי"ל דכל שיש בה פגימות הרבה שמא ישכח ויביא"

(ה. בדפי הרי"ף ד"ה "תנו רבנן")

ע"פ הרי"ף מסוכסכת לא קורעת וכל החשש בפגימות הרבה הוא שמא יחזיר, אז ודאי יש קריעה. הרי"ף גם מביא סיוע ממקום של גזירה דומה - מגל קציר, והולכה אטו הובאה. דוקא כאן ניכר הדוחק בדברים, שכן המקרה של מגל קציר הוא מקרה חד פעמי בו גוזרים גזירה אפילו בדיעבד ושאסור בכל מקרה לאכילה רק מחשש שמא יחזיר. מה עוד שבפשטות הדעה הזו נדחתה שם בגמרא (והיא אמנם מתקבלת סופית להלכה, אבל לא ממהלך הסוגיה). ניכר כאן שגזירה כזו היא קצת קיצונית ומשונה, מה שהוסיף אולי להבנה של רש"י ואחרים שיש בסכין עם הרבה פגימות – ואפילו מסוכסכות בעיה ממשית של קריעה ולא סתם גזירה. הרי"ף, מכל מקום, לוקח את ההבנה שלו, שפגימה מסוכסכת לא קורעת (מכיוון אחד) וממשיך איתה בסוגיא, מה שמכניס לדוחק מסויים באמירה שהתירוץ השני בעצם מוחק את הראשון. אם אכן מסוכסכת לא מורגשת אין צורך לומר דקיימא ארישא דסכינא וצריך לומר שהנחה זו פשוט מתבטלת.

מה שצריך עוד לברר בדעת הרי"ף והרי"ף הוא, אין הגיעה הגמרא להבנה של 'מחליש ובזע'. מדוע לא להבין בפשטות שהחוד קורע בהיתקלות שלו בסימן, מה שקורה גם באוגרת וגם במסוכסכת אלא

שבמסוכסכת בכיוון אחד החוד לא פוגע בסימן
כאמור לעיל.

הבאתי בזה אך מקצת הדברים בעניין דידן, ומה
רבו הקדושים שעסקו בזה ולא הבאתי אלא
מקצתם, ועוד הרבה יש לעיין בזה.